

Vlaanderen
is erfgoed

Beschermingsdossier

Het graf en grafteken Feldheim monument

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

Beschermingsdossier:

Het graf en grafteken Feldheim, Zaventem (Zaventem), Kerkhoflaan 67 –
monument

INHOUDELIJK DOSSIER

Dossiernummer: 4.001/23094/109.1

Joeri Mertens

7/11/2019

INHOUDSTAFEL

1.	Beschrijvend gedeelte	4
1.1.	Situering	4
1.2.	Historisch overzicht	4
1.2.1.	De begraafplaats van Zaventem	4
1.2.2.	De familie Feldheim	4
1.2.3.	Het grafteken Feldheim en zijn symboliek	5
1.3.	Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken.....	5
1.4.	Fysieke toestand van het onroerend goed	5
2.	Evaluerend gedeelte	6
2.1.	Evaluatie van de erfgoedwaarden	6
2.2.	Motivering van het type bescherming.....	7
2.3.	Motivering van de afbakening van de bescherming	7
2.4.	Juridische toestand	7
2.4.1.	Onroerend Erfgoed:	7
2.4.2.	Ruimtelijke Ordening:	7
2.4.3.	Concessie:	7
3.	Beheersvisie	8
3.1.	Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed	8
3.2.	Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed.....	8
3.3.	Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed	8
4.	Bronnen	9
5.	Bijlagen bij het inhoudelijk dossier	9
5.1.	Omgevingsplan	9
5.2.	Fotobijlage	9
5.3.	Documentatie	9
5.4.	Onderzoeksverslag 'funerair erfgoed in de Vlaamse Rand'	9

1. BESCHRIJVEND GEDEELTE

In de beleidsbrief 2017-2018 voorziet minister Bourgeois onder initiatief 14 het verder inventariseren en opstellen van beschermingsvoorstellen in hanteerbare deelpakketten. Daarbij wordt de Vlaamse Rand genoemd als initiatief volgend op de lopende herinventarisatie. Dit dossier behoort tot de thematisch-geografische beschermingscampagne 'Funerair erfgoed in de Vlaamse Rand', meer bepaald het deeldossier 'graftekens daterende van voor 1918'.

Het onderzoeksrapport dat als bijlage bij dit dossier werd gevoegd biedt een overzicht van het onderzoek en de resultaten. Het doet een voorstel naar bescherming van verschillende funeraire items. Het beschermingsvoorstel wordt verder gekaderd door een historisch overzicht van het thema, waardenstellingen en selectiecriteria. De toepassing op het individuele grafteken Feldheim is neergeschreven in het beschermingsdossier.

1.1. Situering

Het grafteken Feldheim is opgetrokken op de begraafplaats van Zaventem, Kerkhoflaan 67. Het is gelegen op het oudste gedeelte van de begraafplaats aan de kruising van het omlopende en de opdelende hoofdpaden. (Bijlage 5.3. Documentatie, foto 1)

1.2. Historisch overzicht

1.2.1. De begraafplaats van Zaventem¹

Op het oude kerkhof van Zaventem is er omstreeks 1900 een probleem met de hygiëne. Een interpellatie in de gemeenteraad uit 1901 getuigt daarvan. Als programmapunt stond in het liberaal verkiezingsprogramma van 1907 de inrichting van een begrafenisdienst ingeschreven. Het oude kerkhof was volgens de liberalen ongezond en veroorzaakte besmettelijke ziekten als cholera, typhus (tyfus) en tuberculose.

In 1909 besloot de gemeenteraad een nieuwe begraafplaats aan te leggen. Een stuk land werd aangekocht en de Kerkhoflaan werd aangelegd. De beruchte kerkhovenoorlog tussen katholieken en liberalen uit de tweede helft van de 19de eeuw herhaalde zich in het klein in Zaventem. Op 23 september 1909 werd in de gemeenteraad de oprichting van een calvariekruis op de begraafplaats besproken. De gemeenteraad verwierp dit voorstel omdat zij als burgerlijke overheid wenste neutraal te blijven. Ook de wijding van de begraafplaats door de pastoor-deken van Zaventem werd door de burgerlijke overheid geweigerd.

1.2.2. De familie Feldheim²

Er is weinig gepubliceerd over de familie Feldheim. Zij behoorden tot de industriële burgerij van Zaventem. Via zijn huwelijk met Caroline-Amelie Quitmann werd Alex Feldheim beheerder in de *Tannerie et Maroquinerie Belges* van de familie Quitmann. Hij ligt ook in het familiegraf Quitmann begraven.³

---

¹ VANNOPPEN H. 1981: *De geschiedenis van Zaventem, de industriegemeente van midden-Brabant*, Zaventem, 191-193.

² VANNOPPEN H. 1981: *De geschiedenis van Zaventem De industriegemeente van midden-Brabant*, Zaventem, 411-414.

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Zaventem* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/121536> (geraadpleegd op 14 december 2018).

³ Onroerend Erfgoed, Digitaal beschermingsdossier 4.001/23094/108.1, Het graf en grafteken Quitmann (MERTENS J., 2019).

De eerste bijzetting in het graf is Adalbert Feldheim in 1917. Zijn echtgenote Bertha Stiel werd in 1861 geboren in Eischweiler (Duitsland). Bij koninklijk besluit van 5 mei 1926 verkreeg ze de Belgische nationaliteit.⁴

1.2.3. Het grafteken Feldheim en zijn symboliek

De familie Feldheim koos voor een moderne interpretatie van een bekend symbool: de afgebroken zuil. De zuil staat voor een te kort leven. Het is een symbool dat sinds het midden van de 19de eeuw voorkwam op graftekens. In het geval van Zaventem werd een volledige hardstenen zuil opgericht zonder basement en bekroond met een bronzen kroon voorzien van guirlandes. Er zijn in België voorlopig geen gelijkaardige graftekens bekend.⁵

De guirlandes, samengesteld uit diverse bloemen, in dit geval laurier, klavertjes, rozen en vergeet-mij-nietjes staan voor de kortstondigheid van het leven dat verwelkt als een bloem.⁶ De rozen wijzen op de liefde, het vergeet-mij-nietje op de onverwoestbare, ware en eeuwige liefde. De laurier staat voor het eeuwige leven en de roem terwijl de klaver traditioneel naar de drie-eenheid verwijst.

1.3. Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken

Het grafteken bestaat uit een omheinde grafplaat met centraal een zuil. Het geheel wordt geflankeerd door onregelmatig geschoren coniferen in de graftuin.

De hardstenen gefrijnde grondplaat bedekt het graf. De plaat is bovenaan licht bollend afgewerkt. Acht naar boven toe versmallende balustervormige paaltjes, verbonden door een metalen buisvormige leuning staan op de grondplaat. Centraal op de grondplaat staat een granieten zuil op een gedraaide verjongende hardstenen sokkel. De zuil wordt bekroond door een metalen afdekking. Die is gedecoreerd met knopen, guirlandes en bovenaan met een acanthuslijst.

Op de granieten zuil werd de epigrafie aangebracht: "Adalbert Feldheim/ 24 aout 1851/ 13 janvier 1917", "+/ Bertha Stiel/ epouse Adalbert Feldheim/ 14 juillet 1861/ 11 avril 1937", "+/ Maxime Feldheim/ 4 avril 1885/ 26 janvier 1952" en "+/ Jeanne Amelie Bouckaert/ 26 aout 1927/ 27 aout 1927".

De menselijke resten van de familie Feldheim-Stiel-Bouckaert bleven voor zover bekend in het graf bewaard.

1.4. Fysieke toestand van het onroerend goed

De fysieke toestand van het onroerend goed waarvoor dit beschermingsdossier wordt opgemaakt is vastgesteld tijdens een of meerdere plaatsbezoeken op 15 februari 2018 en 16 december 2018. De fysieke toestand is op dat moment fotografisch gedocumenteerd. Deze registratie is als bijlage bij het ministerieel besluit gevoegd en geeft een beeld van de toestand van het onroerend goed op het moment van de bescherming.

Behoudens verborgen gebreken, bevindt het grafteken zich in goede bouwfysische toestand. De traditionele verouderingsverschijnselen van een openstelling in open lucht

⁴ KAMER DER VOLKSVERTEGENWOORDIGERS, *Vergadering van 5 mei 1926* [online] <http://www.dekamer.be/digidoc/DPS/K3093/K30930173/K30930173.PDF> (geraadpleegd op 19 december 2018).

⁵ VANDERVELDE C. 1997: *Les champs de repos de la region Bruxelloise*, Brussel.

VANDERVELDE C. 1991: *La necropole de Bruxelles*, Brussel.

Informatie verstrekt door A. Havermans op 19 december 2018.

Informatie verstrekt door L. Van Santvoort op 19 december 2018.

Informatie verstrekt door A. Hernalsteen op 20 december 2018.

⁶ MERTENS J. 2017: *Op zoek naar de doden tussen de levenden Status Quaestionis van het onderzoeken, beschermen en beheren van funerair erfgoed in Vlaanderen* (augustus 2017), 164-165 (Onuitgegeven studie, Onroerend erfgoed).

zijn zichtbaar. Twee paaltje zijn gebarsten, een traditioneel verschijnsel wanneer hardstenen elementen met metaal aan elkaar verbonden worden.

2. EVALUEREND GEDEELTE

2.1. Evaluatie van de erfgoedwaarden

Het grafteken Feldheim werd omwille van volgende criteria geselecteerd voor bescherming:

Voor Vlaanderen uitzonderlijk vormgegeven vroeg 20ste-eeuws grafteken. De typologie is uniek. Uitzonderlijk vroeg gebruik van graniet voor graftekens. Representatief voorbeeld van een grafteken opgetrokken door de laat 19de-eeuwse, vroeg 20ste-eeuwse burgerij die haar maatschappelijke positie met statussymbolen, waaronder het familiegraf, toont.

De historische waarde wordt gevormd door:

Het grafteken is een representatief voorbeeld van het streven van de 19de-eeuwse burgerij naar veruiterlijking van zijn nieuwe status, ook na de dood. Samen met de andere graftekens van de leerlooiersfamilies Quitmann en Coppin-Van Geetsom op dezelfde begraafplaats, vormt het grafteken Feldheim een bijzondere historische en visuele contextwaarde die aan het belang van de industriële families in de regio herinnert. De menselijke resten van de familie Feldheim-Stiel-Bouckaert bleven voor zover bekend in het graf bewaard.

De architecturale waarde wordt gevormd door:

Voor Vlaanderen uniek vormgegeven grafteken met een granieten zuil en bronzen bekroning daterende van omstreeks 1917. Zowel de gebeitelde epigrafie als de metalen bekroning van het grafteken getuigen van de uitzonderlijk hoge afwerkingsgraad van het gedenkteken.

Het grafteken is representatief voor de funeraire vormtaal bij het begin van de 20ste-eeuw. De hardstenen grafsteen met omheining bedekt het volledige graf en wordt geflankeerd door twee kleine graftuinen met geschoren eeuwig groene coniferen. Het grafteken met graftuin vormt een voor de periode representatie contextwaarde. De omheining bestaande uit hardstenen paaltjes met metalen verbindingen is eveneens representatief voor de grafkunst op dat ogenblik. Het gebruik van graniet naast hardsteen als belangrijkste bouw materiaal is rond de Eerste Wereldoorlog nog eerder uitzonderlijk. Het gebruik ervan wijst op het groeiend belang van het materiaal onder Brusselse invloed.

De culturele waarde wordt gevormd door:

De ligging van het graf op een prominente plaats, de kruising van twee paden, getuigt van de status van de burgerlijke familie Feldheim binnen de gemeente. Het is dan ook een getuige van de 19de- en vroeg-20ste-eeuwse burgerij die zijn status via het grafteken toont.

De gebruikte symboliek is representatief voor de funeraire kunst, doch de uitwerking als metalen guirlandes die een zuil bekronen is eerder uitzonderlijk. De afgebeelde bloemenguirlandes met rozen, laurier en vergeet-mij-nietjes wijzen op het eren van de doden, hun daden en de kortstondigheid en fragiliteit van het leven. De eeuwig groene coniferen verwijzen naar het eeuwige leven. De gebruikte symboliek herinnert aan de 'taal der bloemen' die bij de burgerij algemeen bekend was.

Het graf en grafteken hebben archeologische waarde:

De menselijke resten van de familie Feldheim-Stiel-Bouckaert bleven voor zover bekend in het graf bewaard. Menselijke resten in een duidelijk omschreven funeraire context zijn archeologisch belangrijk omdat bekend is wie zij waren, tot welke sociale laag ze behoren, wanneer ze stierven, enzovoort. Zelfs voor de 19de en 20ste eeuw blijven skeletresten belangrijke onafhankelijke tot stand gekomen informatiebronnen die de geschreven archiefbronnen kunnen toetsen, aanvullen en nuanceren. Over grafrituelen en grafgiften werd weinig informatie overgeleverd in eigentijdse bronnen. Grafinhouden en skeletresten

Beschermingsdossier: het graf en grafteken Feldheim, monument

zijn dan ook belangrijk om de visie op leven en dood, de funeraire cultuur, levensverwachting, ziekte, biologische kenmerken, ... te onderzoeken.

2.2. Motivering van het type bescherming

Het graf en grafteken Feldheim wordt beschermd als monument. Het Onroerenderfgoeddecreet definieert een monument als volgt: "een onroerend goed, werk van de mens of van de natuur of van beide samen, met inbegrip van de cultuuroederen die er integrerend deel van uitmaken, inzonderheid de bijhorende uitrusting en de decoratieve elementen van algemene belang wegens de erfgoedwaarde(n)."

Het grafteken is een uitgesproken gebouw object zonder verdere relevante erfgoedcontext die een ruimere bescherming op Vlaams niveau verantwoordt. Een bescherming als monument is de meest gepaste beschermingsvorm.

2.3. Motivering van de afbakening van de bescherming

De afbakening van het beschermd onroerend goed is opgenomen op het plan dat als bijlage bij het ministerieel besluit is gevoegd. Alle kadastrale percelen gevat door de bescherming zijn opgenomen in artikel 1 van het ministerieel besluit.

De bescherming beperkt zich tot de voetafdruk van het graf met graftuin en het grafteken. Er is geen ruimere erfgoedcontext die een bescherming op Vlaams niveau verantwoordt. De graftekens Quitmann en Coppin-Van Geetsom zijn opgenomen in afzonderlijke dossiers.

2.4. Juridische toestand

2.4.1. Onroerend Erfgoed:

Op het omgevingsplan in bijlage bij dit dossier zijn de beschermingen opgenomen die in de buurt liggen van het onroerend goed waar dit dossier over gaat.

De begraafplaats is opgenomen in de vastgestelde inventaris van het bouwkundig erfgoed onder ID46492. Het grafteken Feldheim wordt vermeld in de beschrijving van de begraafplaats.

Het grafteken is niet gelegen in een door de Unesco beschermd gebied of een Unesco-buffergebied.

2.4.2. Ruimtelijke Ordening:

Volgens het gewestplan Halle-Vilvoorde-Asse, goedgekeurd op 6 maart 1977 is de begraafplaats ingekleurd als gebied voor gemeenschapsvoorzieningen en openbare nutsvoorzieningen.

De begraafplaats van Zaventem ligt binnen het Gewestelijk Ruimtelijk Uitvoeringsplan 'Afbakening van het Vlaams strategisch gebied rond Brussel en aansluitende open ruimtegebieden', goedgekeurd op 15/12/2011. De begraafplaats ligt in een zone voor natuurverwervingsgebied waar de functie natuurbehoud nevensgeschikt is aan de functie van gemeenschapsvoorzieningen en openbare nutsvoorzieningen. Het Gewestelijk Ruimtelijk Uitvoeringsplan heeft geen invloed op de bescherming.

2.4.3. Concessie:

De huidige concessiehouder is onbekend.

3. BEHEERSVISIE

3.1. Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed

In het beschermingsbesluit zijn beheersdoelstellingen opgenomen. Je vindt die terug onder artikel 3 van het ministerieel besluit. De beheersdoelstellingen moeten de zakelijkrechthouders (eigenaars, erfpachthouders, opstalhouders en leasinggevers) en gebruikers op weg helpen om de erfgoedwaarden maximaal in stand te houden of te verbeteren. Ze hebben de optimale verwezenlijking van de erfgoedwaarden voor ogen.

Ze geven richting aan of vormen een kader voor toekomstig beheer van het beschermd onroerend goed. Zakelijkrechthouders en gebruikers dienen rekening te houden met deze beheersdoelstellingen als ze werken wensen uit te voeren aan het beschermd goed. Ook de overheid houdt met deze doelstellingen rekening als ze over deze werken advies moet geven of als ze toelating moet geven voor die werken.

De beheersdoelstellingen spelen in op de erfgoedwaarden, erfgoedelementen en erfgoedkenmerken opgenomen in artikel 2 van het ministerieel besluit.

3.2. Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed

Voor elk beschermd onroerend goed geldt het actief en passief behoudsbeginsel. Dit betekent dat de zakelijkrechthouders en gebruikers het beschermd goed in goede staat moeten houden door de nodige instandhoudings-, beveiligings-, beheers-, herstellings- en onderhoudswerken uit te voeren en dat het verboden is om een beschermd onroerend goed te ontsieren, te beschadigen, te vernielen of de erfgoedwaarden ervan aan te tasten. Het betekent ook dat een zakelijkrechthouder en gebruiker verplicht is het beschermd onroerend goed als een goede huisvader te beheren en het dus niet te verwaarlozen. Alle voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van het beschermd onroerend goed die van toepassing zijn op het beschermd goed zijn opgenomen in artikel 4 van het beschermingsbesluit.

In het Onroerenderfgoeddecreet en Onroerenderfgoedbesluit zijn een aantal algemene voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van beschermd onroerend erfgoed opgenomen, meer bepaald:

- het goed als een goede huisvader beheren en de nodige voorzorgsmaatregelen nemen tegen schade ten gevolge van brand, blikseminslag, diefstal, vandalisme, wind of water;
- de toestand van het goed regelmatig controleren;
- regulier onderhoud uitoefenen;
- onmiddellijk passende consolidatie- en beveiligingsmaatregelen nemen in geval van nood.

3.3. Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed

Voor sommige werken aan het beschermd onroerend goed moet een toelating worden gevraagd. Sommige werken kunnen namelijk een negatief effect hebben op de erfgoedwaarden. Voor alle werken die stedenbouwkundig vergunningsplichtig zijn, of waarvoor een omgevingsvergunning, milieuvergunning of natuurvergunning nodig is, vraagt de vergunningverlenende overheid advies aan het agentschap Onroerend Erfgoed van de Vlaamse overheid.

Voor een aantal werken die niet vergunningsplichtig zijn, moeten de zakelijkrechthouders en gebruikers, voorafgaand aan de uitvoering van de werken, toelating vragen aan het agentschap Onroerend Erfgoed of aan de erkende onroerenderfgoedgemeente. Een overzicht van alle erkende onroerenderfgoedgemeenten is te vinden op www.onroerenderfgoed.be.

De werken waarvoor u toelating moet vragen zijn opgesomd in artikel 5 van het beschermingsbesluit.

4. BRONNEN

Onroerend Erfgoed, Digitaal beschermingsdossier 4.001/23094/108.1, Het graf en grafteken Quitmann (MERTENS J., 2019).

MERTENS J. 2017: *Op zoek naar de doden tussen de levenden Status Quaestionis van het onderzoeken, beschermen en beheren van funerair erfgoed in Vlaanderen* (augustus 2017) (Onuitgegeven studie, Onroerend erfgoed).

VANDERVELDE C. 1997: *Les champs de repos de la region Bruxelloise*, Brussel.

VANDERVELDE C. 1991: *La necropole de Bruxelles*, Brussel.

VANNOPPEN H. 1981: *De geschiedenis van Zaventem De industriegemeente van midden-Brabant*, Zaventem.

KAMER DER VOLKSVERTEGENWOORDIGERS, *Vergadering van 5 mei 1926* [online] <http://www.dekamer.be/digidoc/DPS/K3093/K30930173/K30930173.PDF> (geraadpleegd op 19 december 2018).

Informatie verstrekt door A. Havermans op 19 december 2018.

Informatie verstrekt door L. Van Santvoort op 19 december 2018.

Informatie verstrekt door A. Hernalsteen op 20 december 2018.

5. BIJLAGEN BIJ HET INHOUDELIJK DOSSIER

5.1. Omgevingsplan

5.2. Fotobijlage

De fotoregistratie van de fysieke toestand, gevoegd als bijlage bij het ministerieel besluit, bevat alle relevante foto's voor dit dossier. Er is geen afzonderlijke fotobijlage bij het dossier gevoegd.

5.3. Documentatie

5.4. Onderzoeksverslag 'funerair erfgoed in de Vlaamse Rand'